

**Pío
Baroja**

**De boom
der
kennis**

Roman

Uit het Spaans vertaald met nawoord
door Frans Oosterholt

Eerste druk
2012

Menken Kasander & Wigman Uitgevers
Leiden

Deze uitgave werd vertaald met een subsidie van de Dirección General del Libro, Archivos y Bibliotecas van het Spaanse Ministerie van Cultuur.

De vertaler ontving voor deze vertaling een werkbeurs van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Oorspronkelijke titel:

El árbol de la ciencia

©2012 Heirs of Pío Baroja

Nederlandse vertaling en nawoord:

©2012 Frans Oosterholt /

Menken Kasander & Wigman

Uitgevers, Leiden

This book was negotiated through

Ute Körner Literary Agent s.l.,

Barcelona – www.uklitag.com and

Marianne Schönbach Literary Agency

Illustratie omslag:

Gravure door Ricardo Baroja

ISBN 9789074622844

NUGI 302

www.mkw-uitgevers.nl

EERSTE DEEL

HET LEVEN VAN EEN
STUDENT IN MADRID

I ANDRÉS HURTADO BEGINT AAN ZIJN STUDIE

Het zal tien uur 's ochtends geweest zijn op een dag in oktober. Op de binnenplaats van de Architectuurschool wachtten groepjes studenten op het begin van de les.

Door de poort aan de Calle de los Estudios, die uitkwam op de binnenplaats, kwamen jongens binnen die zich al groetend, lachend en pratend aansloten bij de anderen.

Door een van die klassieke anomalieën in Spanje waren de studenten die stonden te wachten op de binnenplaats van de Architectuurschool geen architecten in spe maar toekomstige artsen en apothekers.

Het college algemene scheikunde van de propedeuse medicijnen en farmacie werd destijds gegeven in de oude kapel van het San-Isidrocollege, die was omgebouwd tot leslokaal, waarvan de toegangsdeur zich op de binnenplaats van de Architectuurschool bevond.

Dat er zo veel studenten waren en dat ze stonden te trappelen om de collegezaal binnen te gaan, viel gemakkelijk te verklaren uit het feit dat die dag het leerjaar en hun studie van start gingen.

Die stap van de middelbare school naar de studie aan de universiteit schept bepaalde verwachtingen bij de student, die meent dat hij nu meer man is en dat zijn leven gaat veranderen.

Een beetje verbaasd zo veel studiegenoten aan te treffen, tuurde Andrés Hurtado aandachtig naar de deur in de hoek van de binnenplaats waardoor hij naar binnen moest.

De jongens dromden samen voor die deur als toeschouwers voor de ingang van een theater.

Andrés stond nog altijd tegen de muur geleund toen hij voelde dat iemand hem bij de arm pakte en zei:

‘Hallo, jongen!’

Hurtado keek opzij en zag zijn kameraad van de middelbare school Julio Aracil.

Ze waren klasgenoten geweest op het San Isidro maar Andrés had Julio al een tijd niet meer gezien. Hij had het laatste jaar van de middelbare school in de provincie gezeten, zoals hij zei.

‘Hé, jij ook hier?’ vroeg Aracil.

‘Zoals je ziet.’

‘Wat studeer je?’

‘Medicijnen.’

‘Jezus, net als ik! Dan studeren we samen.’

Aracil bevond zich in gezelschap van een jongen die ouder was dan hij, te oordelen naar zijn blonde baard en heldere ogen. De jongen en Aracil, allebei onberispelijk gekleed, gaven af op de andere studenten, merendeels provinciale pummels, die met geschreeuw en geschater uiting gaven aan hun verrassing en hun vreugde dat ze elkaar hier tegenkwamen.

Het leslokaal ging open en de studenten drongen en duwden om zo snel mogelijk naar binnen te kunnen, alsof ze een vermakelijke voorstelling gingen bijwonen.

‘Moet je zien hoe ze over een paar dagen naar binnen gaan,’ zei Aracil spottend.

‘Ze zullen net zo snel naar buiten willen als nu naar binnen,’ reageerde de ander.

Aracil, zijn vriend en Hurtado gingen bij elkaar zitten. Het leslokaal was de oude kapel van het San-Isidrocollege, toen het nog aan de jezuiten toebehoorde. Het plafond was beschilderd met grote figuren in de stijl van Jordaens; in de hoeken van de scotia, de vier evangelisten, en in het centrum een stuk of wat bijbelse figuren en taferelen. Van de vloer tot aan het plafond liep een heel steile tribune van hout met een trap in het midden, waardoor het leslokaal deed denken aan een engelenbak in een theater.

De banken zaten tot bijna bovenaan vol met studenten; de professor was er nog niet, en er bevonden zich nogal wat druktemakers onder de studenten, dus was er al snel iemand die met zijn rotting op de grond begon te tikken; velen volgden hem na en er klonk een hels kabaal op.

Plotseling ging er boven aan de tribune een deurtje open en verscheen er een oude, zeer opgedofte heer, gevolgd door twee jonge assistenten.

Die theatrale opkomst van de professor en zijn assistenten veroorzaakte een luid geroezemoes; een paar stoutmoedige studenten begonnen te klappen en toen ze zagen dat de oude professor zich niet alleen niet kwaad maakte, maar groette alsof hij zijn erkentelijkheid wilde laten blijken, klaptten ze nog harder.

‘Dit is belachelijk,’ zei Hurtado.

‘Hij denkt daar zo te zien anders over,’ reageerde Aracil lachend; ‘maar als hij zo’n eikel is dat hij wil dat er voor hem geklapt wordt, dan klappen we voor hem.’

De docent was een arme, belachelijke, verwaande kwast. Hij had in Parijs gestudeerd en de gebaren en de maniertjes van een pedante Fransman overgenomen.

De beste man begon een heel hoogdravende en breed-sprakige begroetingstoespraak af te steken tegen de studenten, met een paar sentimentele noten: hij sprak over zijn meester Liebig, zijn vriend Pasteur, zijn kameraad Berthelot, over de wetenschap, de microscoop...

Zijn witte manen, zijn gelakte snor, zijn puntige sikje, dat tilde als hij sprak, zijn holle en gedragen stem gaven hem het voorkomen van een strenge vader in een drama, en een van de studenten, die deze gelijkenis had opgemerkt, citeerde op gezwollen toon de verzen van Don Diego Tenorio, als hij de herberg van Laurel betreedt, in het toneelstuk van Zorilla:

Dat een man van mijn afkomst
afdaalt tot zo'n kot.

Degenen die vlak bij de oneerbiedige voordrachtskunstenaar zaten, schoten in de lach, en de andere studenten keken naar de groep onruststokers.

'Wat is dat? Wat is aan de hand?' vroeg de professor terwijl hij zijn bril opzette en naar het hekwerk voor de tribune liep. 'Is daar iemand zijn hoefijzer kwijt? Ik verzoek degenen die naast de ezel zitten die zo voortreffelijk balkt, een stukje op te schuiven want zijn achterwaartse trappen zijn absoluut dodelijk.'

De studenten lachten uitbundig; de professor vond het wel goed zo en trok zich met een stijfdeftige groet terug, uitzinnig toegejuicht door de jongens.

Andrés Hurtado liep samen met Aracil naar buiten, en in gezelschap van de jongen met de blonde baard, die Montaner heette, gingen ze op weg naar de Centrale Universiteit, waar het college plant- en dierkunde gegeven werd.

Gedurende dit college probeerden de studenten het spektakel van het college scheikunde te herhalen, maar de docent, een venijnige oude mopperpot, was hen voor en waarschuwde dat er niemand om hem moest lachen of voor hem moest klappen alsof hij een komediant was.

Montaner, Aracil en Hurtado liepen van de universiteit naar het centrum.

Andrés had het niet erg op Julio Aracil begrepen, hoewel hij hem in een aantal opzichten als zijn meerdere moest erkennen; maar hij had nog een grotere hekel aan Montaner.

De eerste woorden die Montaner en Hurtado uitwisselden waren weinig vriendelijk. Montaner liet zich overall over uit met een ergerlijke zelfverzekerdheid; hij vond zichzelf ongetwijfeld een man van de wereld. Hij viel Hurtado meerdere keren bruusk in de rede.

De twee studiegenoten waren het bij dit eerste gesprek volstrekt met elkaar oneens. Hurtado was republikein; Montaner nam het op voor het Koninklijk Huis; Hurtado was een vijand van de bourgeoisie; Montaner was voorstander van de rijken en de aristocratie.

‘Hou daar nou toch over op,’ zei Julio Aracil herhaaldelijk; ‘het is net zo dom om monarchist als republikein te zijn; het is even dwaas om het op te nemen voor de armen als voor de rijken. Het gaat om het hebben van geld, van een rijtuigje zoals dat daar,’ en hij wees er een aan, ‘en van een vrouw zoals die daar.’

De vijandigheid tussen Hurtado en Montaner kwam zelfs tot uiting voor de etalage van een boekhandel. Hurtado was aanhanger van de naturalistische schrijvers, die Montaner maar niets vond; Hurtado was een bewonderaar van Espronceda; Montaner van Zorilla; ze waren het nergens over eens.

Ze kwamen aan op de Puerta del Sol en namen de Carrera de San Jerónimo.

‘Goed, ik ga naar huis,’ zei Hurtado.

‘Waar woon je?’ vroeg Aracil.

‘In de Calle de Atocha.’

‘Dan wonen we alledrie bij elkaar in de buurt.’

Ze liepen samen naar het Plaza de Antón Martín, en daar namen ze met weinig hartelijkheid afscheid.

II DE STUDENTEN

Madrid was destijds een van de weinige steden die de geest van de romantiek behouden had.

Alle volkeren hebben ongetwijfeld een reeks praktische formules voor het leven, uitvloeisels van het ras, de geschiedenis, het natuurlijke en morele milieu. Die formules, die specifieke zienswijze, vormen een nuttig, vereenvoudigend, samenbindend pragmatisme. Het nationale pragmatisme volbrengt zijn taak zolang er een verbinding is met de realiteit; maar als die verbinding wordt verbroken, dan wordt de normale gang van zaken van een volk verstoord, de lucht wordt ijler, ideeën en gebeurtenissen verkrijgen een vals perspectief. Het Madrid van een aantal jaren geleden leefde in een wereld van ficties, overblijfsel van een oud pragmatisme dat stil was blijven staan.

Andere steden hebben ingezien dat ze moeten transformeren en veranderen; Madrid deed niets, legde geen nieuwsgierigheid aan de dag, geen wil tot verandering.

De studenten in Madrid, vooral als ze uit de provincie afkomstig waren, kwamen naar de hofstad met de instelling van een Don Juan, met het voornemen pret te maken, te spelen en de vrouwen na te lopen; met het idee snel op te branden in een omgeving met te veel zuurstof, zoals de professor scheikunde placht te zeggen met zijn gebruikelijke gewichtigheid.

Afgezien van het geloof, waarvan velen verstoken waren en daar maakten ze zich ook niet erg druk om, kwamen de studenten in de nadagen van de negentiende eeuw naar de hofstad met dezelfde instelling als een student uit de zeventiende eeuw, met de intentie Don Juan Tenorio's voorbeeld zo veel mogelijk na te volgen en:

duels en liefdes
te vuur en te zwaard te doorleven.

Hoezeer de meer ontwikkelde student ook zijn best deed de realiteit onder ogen te zien en zich een helder denkbeeld te vormen van zijn land en de rol die het in de wereld speelde, het was ondoenlijk. De invloed van de Europese cultuur in Spanje bleef beperkt tot technische aangelegenheden; de kranten gaven steevast een onvolledig beeld; de algemene tendens was om te laten geloven dat de grootheid van Spanje in het buitenland gekleineerd werd, en omgekeerd, uit een soort internationale kwade trouw.

Als er in Frankrijk of in Duitsland niet over de gebeurtenissen in Spanje gesproken werd, of alleen voor de grap, dan kwam dat doordat ze de pest aan ons hadden; we hadden hier grote mannen die de afgunst van andere landen opwekten: Castelar, Cánovas, Echegaray... Heel Spanje, en met name Madrid, verkeerde in een staat van bizar optimisme; alles wat Spaans was, was het beste van het beste.

Die natuurlijke neiging tot fantaseren, die illusies van een arm land dat zich isoleert, droeg bij tot de stagnatie, tot de verstening van de ideeën.

Die sfeer van stilstand, van valsheid, uitte zich in het universitaire onderwijs. Dat kon Andrés Hurtado vaststellen toen hij medicijnen begon te studeren. De docenten die de propedeuse verzorgden, waren stokoud; er waren erbij die al bijna vijftig jaar college gaven.

Ze werden ongetwijfeld niet met pensioen gestuurd vanwege hun connecties en vanwege de sympathie en de achting van Spanjaarden jegens alles wat nutteloos is.

Met name het college scheikunde in de oude kapel van het San-Isidrocollege was schandalig. De oude professor haalde herinneringen op aan de lezingen in het Institut de France, aan beroemde scheikundigen, en hij meende zonder twijfel dat hij een nieuw feit onthulde als hij vertelde

hoe stikstof en chloor verkregen werden, en hij hield er ook van als er voor hem geklapt werd. Het bevredigde zijn infantiele ijdelheid om de opzienbarende experimenten te bewaren voor het einde van het college, zodat hij zich onder applaus kon terugtrekken als een goochelaar.

De studenten klapten voor hem onder luid gelach. Soms kwam een van de studenten midden onder het college op het idee om op te stappen: hij stond op en ging weg. Als hij de trap op de tribune afliep, maakten de voetstappen van de vluchteling een hels kabaal, en de andere jongens stampten met hun voeten en tikten met hun rotans mee op de maat van zijn schreden.

In de collegezaal werd er gepraat en gerookt, er werden romans gelezen en niemand volgde de verhandeling; iemand kwam zelfs met een kornet naar college, en als de professor op het punt stond om een brokje kalium in een glas water te gooien, gaf hij twee stoten ter attentie; een ander smokkelde een zwerfhond binnen, en het was nog een heel gedoe om die eruit te krijgen.

Er waren brutale studenten die zich ongelofelijk lomp gedroegen: ze schreeuwden, balkten, onderbraken de docent. Een van de grappen die deze studenten uithaalden was dat ze een valse naam opgaven als ernaar gevraagd werd.

‘U,’ zei de professor, de student aanwijzend met zijn vinger, terwijl zijn knie trilde van woede, ‘hoe heet u?’

‘Wie? Ik?’

‘Ja, meneer; u, u! Hoe heet u?’ vroeg de professor, de namenlijst inkijkend.

‘Salvador Sánchez.’

‘Alias “Frascuelo”,’ zei iemand, die met hem onder één hoedje speelde.

‘Ik heet Salvador Sánchez; ik weet niet wie het wat kan schelen dat ik zo heet, en als het iemand wat kan schelen, dan moet hij dat maar zeggen,’ verweerde de student zich,

waarbij hij naar de plek keek waar de stem vandaan kwam en deed alsof hij op zijn tenen was getrapt.

‘U mag wat mij betreft ophoepelen!’ reageerde de ander.

‘Ja, ja! Eruit! Naar buiten!’ werd er van verschillende kanten geroepen.

‘Akkoord. Het is al goed. Gaat u maar,’ zei de professor, die vreesde voor de gevolgen van deze schermutselingen.

De jongen stapte op en na een paar dagen werd de grap herhaald, waarbij de naam van een vermaarde politicus of een torero werd opgegeven.

De eerste collegedagen viel Andrés Hurtado van de ene verbazing in de andere. Het was allemaal te dol. Hij was graag aan een ijzeren en tegelijkertijd kameraadschappelijke discipline onderworpen en nu woonde hij een grotesk college bij, waarin de studenten de draak staken met de professor. Zijn voorbereiding op de wetenschap had niet onfortuinlijker kunnen uitpakken.

III

ANDRÉS HURTADO EN ZIJN FAMILIE

Op bijna elk moment in zijn leven had Andrés het gevoel in de steek te zijn gelaten en er alleen voor te staan.

De dood van zijn moeder had een grote leegte in zijn ziel en een neiging tot melancholie nagelaten.

De talrijke familie van Andrés bestond uit de vader en vijf kinderen. De vader, Pedro Hurtado, was een lange, magere, elegante man die er goed uitzag en in zijn jeugd een losbol was geweest.

Als hartstochtelijk egoïst vond hij zichzelf het meta-centrum van de wereld. Hij had een verontrustend wisselvallig karakter, een onuitstaanbaar mengsel van aristocratische en plebejische sentimenten. Zijn inborst kon zich abrupt en op bizarre wijze openbaren. Hij bestierde het huis als een tiran, met een mengsel van haarkloverij en nonchalance, van despotisme en willekeur, waar Andrés gallisch van werd.

Als ze Don Pedro weer eens hoorden klagen over de belasting die het huishouden voor hem betekende, zeiden zijn kinderen keer op keer dat hij dat aan Margarita moest overlaten. Margarita was al twintig, en ze wist de noden van het gezin beter te lenigen dan hun vader; maar Don Pedro wilde niet.

Hij wilde bepalen wat er met het geld gebeurde; hij had de gewoonte om nu en dan twintig of dertig duro te spenderen aan zijn grillen, ook al wist hij dat het geld thuis hard nodig was voor dringende uitgaven.

Don Pedro had de beste kamer; hij droeg fijn ondergoed; hij kon geen katoenen zakdoeken gebruiken, zoals de rest van het gezin, maar ze moesten van linnen en van zijde zijn. Hij was lid van twee clubs; hij onderhield vriendschappen

met gefortuneerde lieden en met enige aristocraten, en hij administreerde het gebouw in de Calle de Atocha waarin ze woonden.

Zijn vrouw, Fermina Iturrioz, was een slachtoffer; ze verkeerde haar hele leven in de veronderstelling dat lijden het natuurlijke lot van een vrouw was. Na haar dood bewees Pedro Hurtado de overledene eer door haar de hemel in te prijzen.

‘Jullie lijken niet op jullie moeder,’ zei hij tegen zijn kinderen; ‘zij was een heilige.’

Het irriteerde Andrés dat Don Pedro zo vaak over zijn moeder sprak en soms reageerde hij driftig en zei tegen hem dat hij de doden met rust moest laten.

Van de kinderen waren de oudste en de jongste, Alejandro en Luis, vaders lievelingen.

Alejandro was een verloederd evenbeeld van Don Pedro. Hij was nog een grotere nietsnut en egoïst dan zijn vader en hij wilde niets doen, niet studeren, niet werken, en ze hadden hem een baantje bezorgd op het kantoor van een rijksinstelling, waar hij alleen maar naar toeging om zijn loon te innen.

Alejandro veroorzaakte dronkemansscènes in huis; hij kwam diep in de nacht ladderzat thuis van de kroeg en kotste en viel iedereen lastig.

Toen Andrés begon te studeren, was Margarita twintig jaar oud; het was een resoluut meisje, een beetje stuurs, bazig en egoïstisch.

Pedro was de volgende in leeftijd en het zinnebeeld van filosofische onverstaanbaarheid en bonhomie. Hij studeerde voor advocaat en gedijde op basis van aanbevelingen, maar om zijn studie bekommerde hij zich totaal niet. Hij ging naar het theater, kleepte zich elegant, had elke maand een andere vriendin. Hij leed een luilekker leventje binnen de grenzen van zijn middelen.

Zijn jongste broertje, Luisito, was vier of vijf jaar oud en had een zwakke gezondheid.

De geestelijke gezindheid van het gezin was een geval apart. Don Pedro hield het meest van Alejandro en Luis; hij beschouwde Margarita alsof ze een volwassen persoon was; zijn zoon Pedro liet hem koud en hij haatte Andrés welhaast. Hij had heel diep moeten graven om enige vaderliefde voor hem aan te treffen.

Alejandro had in huis dezelfde sympathieën als zijn vader; Margarita hield vooral van Pedro en Luisito; ze waardeerde Andrés en ze had eerbied voor haar vader. Pedro voelde überhaupt niet veel; hij koesterde een zekere genegenheid jegens Margarita en Luisito en een grote bewondering jegens Andrés. Wat de laatste betreft, hij hield hartstochtelijk van zijn kleine broertje; hij had sympathie voor Pedro en Margarita, al had hij altijd ruzie met haar; hij verachtte Alejandro en haatte welhaast zijn vader; hij kon hem niet uitstaan: hij vond hem pedant en egoïstisch, een pronkzieke nietsnut.

Vader en zoon waren volstrekt onverenigbaar; ze konden het nergens over eens worden. Als de een iets beweerde, nam de ander automatisch het tegenovergestelde standpunt in.